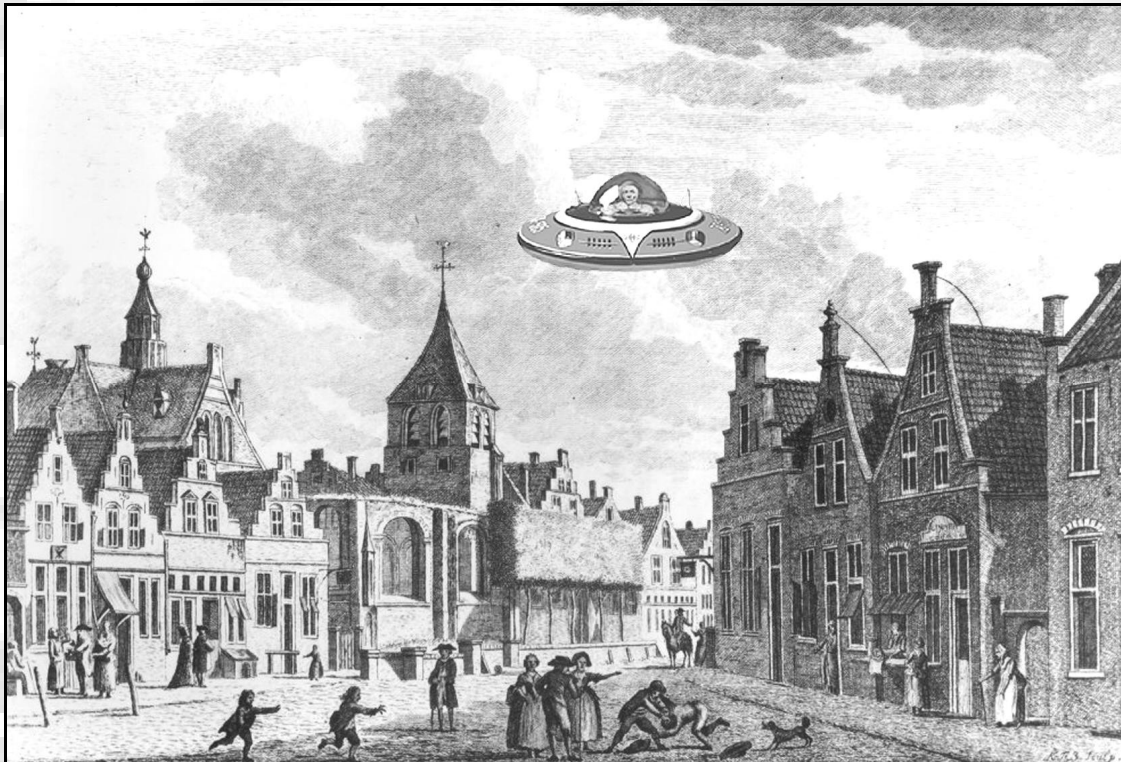


# Zappen door het Roosendaalse verleden



Lesbrief  
Docentenhandleiding

Gemeentearchief Roosendaal  
Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale



## Colofon

Tekst: Nicole de Boer, gemeentearchief Rosendaal

Onderzoek: Jan van Dongen, Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale

De foto's en kaarten zijn afkomstig uit de collectie van het gemeentearchief Rosendaal

Uitgave: Gemeentearchief Rosendaal en Heemkundekring De Vrijheijt van Rosendale

Copyright: 2004. Alle rechten aan de uitgever. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, in welke vorm en op welke wijze dan ook, zonder voorgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

## Inhoudsopgave

---

1. Opbouw van de lesbrief	blz. 4
2. Vragen en antwoorden	blz. 5
3. Achtergrondinformatie	blz. 10
4. Literatuur	blz. 20

## 1 Opbouw van de lesbrief

---

De lesbrief Zappen door het Roosendaalse verleden bestaat uit drie lessen van ongeveer vijfenveertig minuten. Per les komen telkens twee of drie onderwerpen aan de orde. Onderwerpen die te maken hebben met de soms roemruchte geschiedenis van Roosendaal: opvallende gebeurtenissen zoals de eerste vlieg poging waarvoor heel Roosendaal uitgelopen was, markante families zoals de buitengewoon rijke familie Van Gilse, de warenmarkt die al vijfhonderd jaar op de maandag plaatsvindt en het verleden van voetbalclub RBC. Een heemkundekring houdt zich immers bezig met al deze verschillende facetten van de plaatselijke geschiedenis. Daarom beperkt deze lesbrief zich niet tot één onderwerp alleen. Juist deze markante gebeurtenissen, plaatsen en personen uit het verleden vormen samen een geheel: de geschiedenis van Roosendaal.



Per 'tijdmachine' reizen de leerlingen naar een bepaalde plaats uit de Roosendaalse geschiedenis, waarna de gebeurtenissen, plaatsen en personen in die tijd onder de loep worden genomen. Aan de hand van bronnen zoals kaarten, foto's en krantenartikelen werken de leerlingen opdrachten uit.

In de eerste les wordt aandacht besteed aan de werkzaamheden van de Roosendaalse heemkundekring en wordt ingegaan op de onderwerpen molens en de Boulevard. In de tweede les komen de familie Van Gilse en voetbalclub RBC aan de orde en in de derde les staan vliegenier Pinneke Busch, de warenmarkt en de Teekenschool centraal.

De volgende doelstellingen kunnen worden geformuleerd:

- De leerlingen kunnen zich verplaatsen in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden
- De leerlingen kunnen verschijnselen uit verschillende perioden vergelijken
- De leerlingen kunnen een eigen standpunt weergeven en beargumenteren
- De leerlingen kunnen historische gebeurtenissen plaatsen in de tijdgeest
- De leerlingen kunnen werken met bronnen als kranten, kaarten en foto's

## 2 Vragen en antwoorden

---

### Les 1

#### **De molen aan de Kalsdonksestraat**

1a Waar gaat het bericht over?

Antwoord: Het bericht gaat over de molen van Broos aan de Kalsdonksestraat, die daar al een hele tijd stond. De molen ging in vlammen op. Honderden mensen waren op de brand afgekomen.

1b Was het erg wat er met de molen gebeurde?

Antwoord: Ja, de molen brandde tot aan de grond toe af. Bovendien was de molen een markant stukje Roosendaal. Het krantenbericht spreekt over 'dit thans door vuur verteerd stuk oud-Roosendaal' en 'die oude, verweerde molen, die reeds zoovele geslachten had zien komen en gaan'.

1c Kijk op een plattegrond van Roosendaal. De molen stond op de plek waar de Griendweg en de Kalsdonksestraat bij elkaar komen. Werd de molen ooit opnieuw in de Kalsdonksestraat opgebouwd?

Antwoord: Nee, de molen is nooit herbouwd. De eigenaar van de molen, Marinus van Broekhoven, had wel plannen om een nieuwe standerdmolen te bouwen, dit plan is echter nooit uitgevoerd.

1d Weet je wat er nu op de plek van de molen staat?

Antwoord: Later werd op de hoek Griendweg/Kalsdonksestraat het ziekenhuis Charitas gebouwd. Tegenwoordig is dit gebouw afgebroken, alleen de kapel staat er nog. Het heet nu verpleeghuis Wiekendael.

*Mulder, mulder korendief  
Grote zakken heeft hij lief  
De kleintjes wil hij niet malen  
Daar kan hij niet genoeg uit halen*

2a Is degene die dit zingt tevreden over de molenaar?

Antwoord: Nee, de molenaar wordt een korendief genoemd, die uit is op zijn eigen gewin.

2b Waarom zou de molenaar alleen grote zakken willen malen?

Antwoord: De molenaar ontving maalloon, dit bedroeg bijvoorbeeld 1/16 deel van het gemalen graan. Dat betekende dat hij van elke zak meel 1/16 deel mocht houden. Dit werd met een speciale maat of schep afgemeten. Soms wilde de molenaar echter te diep scheppen of zijn mouw mee laten scheppen.

#### **De Boulevard**

1 Noem een paar steden of plaatsen in Nederland of het buitenland waar ze een boulevard hebben. Weet je zo geen plaatsen, kijk dan op internet.

Antwoord: Per leerling verschillend. Bekende boulevards zijn onder meer de boulevard van Scheveningen, de boulevard van Benidorm, Sunset Boulevard in Los Angeles, Boulevard

Hausmann en Boulevard de la Madeleine te Parijs, de Las Vegas Boulevard etc. Ook Roosendaal kent nog een Boulevard: Boulevard Antverpia.

2a Kun je drie verschillen opnoemen?

Antwoord:

- 1904: zandweg, 1989: verharde weg
- 1904: meer bomen aan twee kanten, 1989: minder bomen, en nu in het midden van de straat
- 1904: geen auto's, 1989: auto's
- 1989: ander soort bebouwing

2b En drie dingen die hetzelfde zijn gebleven?

Antwoord:

- de breedte van de straat
- de richting van de straat
- de bebouwing aan weerszijden van de straat

2c In welke tijd zou je liever willen leven, in 1904 of 2004? En waarom?

Antwoord: Per leerling verschillend. Het gaat hier om de argumenten die worden aangedragen.

3a Kun jij zeggen om wat voor bedrijf het gaat?

Antwoord: Dit is een foto van bakkerij W. Heijnen, gevestigd in de Boulevard 71.

3b En waar zie je dat aan?

Antwoord: Op de foto zie je bezorgers met paard en wagen, een bakkersfiets en een hondenkar. In de hondenkar zie je broden liggen. Wie goede ogen heeft, kan ook de tekst op de hondenkar lezen: firma W.J. Heijnen & Zonen, en onder meer de woorden beschuit en brood.

## Les 2

### **De Familie Van Gilse**

1 Weet jij wat kandij is en waarvoor je het gebruikt?

Antwoord: Kandij is suiker, om te precies te zijn gekristalliseerde brokken bruine, blanke of witte suiker. Je gebruikt het voor het zoeten van producten, bijvoorbeeld in de koffie of in de thee.

2 Welke (tegenwoordige) straten had de familie Van Gilse in handen?

Antwoord: De familie Van Gilse had bijna heel oost-Rosendaal in handen: het gebied tussen de Boulevard, Burgerhoutsestraat, het Rozenpad en de Hooge Vaart. Tegenwoordig is dat de wijk Burgerhout met straten als de Voorstraat, Maxburgh, Valkenburg, Fatimalaan, Dr. Schaepmanlaan en de Van Gilselaan.

3 Hoe zou de familie zo rijk zijn geworden?

Antwoord: De familie is onder meer zo rijk geworden door de verkoop van gronden (op het juiste moment). Op het kaartje is ook te zien welke gronden reeds zijn verkocht (bijvoorbeeld de Sophiastraat, gedeelten van de Wilhelminastraat).

## **RBC**

1 Wat vindt de schrijver van meisjes en voetbal?

Antwoord: De schrijver waarschuwt voor de gevaren van deze 'wilde sport' voor meisjes.

2 Wat zou er kunnen gebeuren als meisjes voetballen?

Antwoord: Volgens de schrijver is het spierstelsel van de vrouw niet geschikt voor deze ruwe sport. Wanneer een meisje toch voetbalt, 'dan worden belangrijke organen van haar lichaam er door beschadigd'.

3 Hoe denk jij hierover? Is het onzin of heeft de schrijver gelijk?

Antwoord: Het is onzin. Wel kunt u erop wijzen dat in veel sporten mannen nog steeds de boventoon voeren. Aan het EK voetbal komen er bijvoorbeeld geen vrouwenvoetbalteams aan te pas.

4 Kun jij een paar bekende RBC - spelers opnoemen?

Antwoord: Het eerste RBC-elftal bestaat op dit moment uit: Danny Hesp, Azubuike Oliseh, Björn Daelemans, Tininho, Sidney Lammens, Melvin Fleur, Edwin de Graaf, Carlos van Wanrooij, Pius Ikedia, Robert Molenaar, Juan Viedma, Sammy Youssouf, Maikel Aerts, Erwin Friebel, Eric Hellemons, Peter Maseland en Ramon Luijten.

Kijkt u voor een actuele spelerslijst ook op [www.rbconline.nl](http://www.rbconline.nl)

## **Les 3**

### **Vliegenier Pinneke Busch**

1a Waarom is heel Roosendaal uitgelopen?

Antwoord: Zoveel gebeurde er in die tijd niet in Roosendaal, dus als er iets te beleven viel, liep al snel het hele dorp uit. En het beloofde een groot spektakel te worden. De meeste mensen hadden nog nooit een vliegtuig gezien.

1b Hoe denkt men in 1912 over vliegen en vliegtuigen?

Antwoord: Het was heel onwerkelijk, veel mensen geloofden niet dat het mogelijk was en wilden het met eigen ogen zien.

1c Zou Pinneke rijk zijn geweest?

Antwoord: Een vliegtuig hebben en onderhouden was erg duur. Toch was Pinneke niet rijk. Hij was een avonturier en werd gesponsord door welgestelden.

2 De vlieg poging van Pinneke had goede en slechte kanten. Noem ze hieronder op:

Antwoord:

Goede kanten waren:

- Er raakte niemand gewond, wat op zich een wonder was
- Ook Pinneke bracht het er goed vanaf
- Mensen hebben het vliegtuig zien vliegen, al was het dan maar een klein stukje

Slechte kanten waren:

- Pinneke raakte landelijk bekend door deze mislukte vlieg poging
- Zijn vliegtuig was onherstelbaar beschadigd

3a Hoe wist men dat het om Pinneke moest gaan?

Antwoord: In zijn winterjas met fluwelen kraag was het monogram C.B. zichtbaar: Constant Busch. Bovendien vond men een dasspeld met daarop de afbeelding van een vliegtuig.

3b Wat zou er gebeurd kunnen zijn?

Antwoord: Het lijkt voor de hand te liggen dat zijn zakenrelatie Pinneke heeft vermoord. Het is echter nooit bewezen, de zakenrelatie werd nooit veroordeeld.

## **De warenmarkt**

1 Waarom zouden er regels over de opstelling van de kramen zijn?

Antwoord: Anders werd het een chaos. Ook nu nog hebben markthandelaren hun eigen 'stek' op de markt.

2 Links van het raadhuis stonden de penskramen. Weet jij wat pens is?

Antwoord: Pens is een soort vlees, vaak met dierlijke darmen en ingewanden. Tegenwoordig is het in Nederland verkrijgbaar als hondenvoer, hoewel het gerecht in sommige landen nog gewoon op het menu staat.

3 Bij nummer 11 op de tekening (tegenwoordig is dat het stuk tussen de bibliotheek en het gemeentearchief) stond het koren. Waarom zou de verkoop van koren zoveel ruimte in beslag nemen?

Antwoord: Op de foto is te zien dat korenschoven behoorlijk wat ruimte in beslag nemen. Bovendien werden de koopwaar met karren aangevoerd.

4 Staan de kerk en het raadhuis nu ook nog op de Markt?

Antwoord: Ja, al zien ze er anders uit.

5 Al in 1502 werd de markt op maandag gehouden. Dat is nu, dik vijfhonderd jaar later, nog steeds zo. Waarom denk je dat maandag zo'n goede dag voor de markt is?

Antwoord: Na de vrije zondag (de vrije zaterdag dateert uit de jaren '60) hebben mensen blijkbaar verse producten als groente en fruit nodig. Het is echter moeilijk om precies een reden aan te duiden, immers: in andere plaatsen vindt de markt op een andere dag plaats.

## **De Teekenschool**

1 Hoeveel kinderen tel je in deze klas?

Antwoord: Er zitten 33 kinderen in deze klas.

2 Zitten er in jouw klas meer of minder of evenveel kinderen?  
In mijn klas zitten meer / minder / evenveel kinderen.

Antwoord: per leerling verschillend.

3 Zijn het alleen jongens, alleen meisjes, of jongens en meisjes door elkaar?  
Het zijn jongens / meisjes / jongens en meisjes door elkaar

Antwoord: Het zijn alleen jongens.

4 Waarom zou dat zijn?

Antwoord: In 1935 was er op de meeste scholen nog geen sprake van gemengd onderwijs. Je had katholieke en protestant-christelijke jongens- en meisjescholen. De openbare scholen waren in die tijd meestal wel gemengd.

5 Wat zie je voor dingen aan de muur hangen of op de planken staan?

Antwoord: Je ziet opgezette vogels, een ABC, prenten, een klok, een Mariabeeld, gewichten etc.

6 Worden die voorwerpen nu ook nog in de klas gebruikt?

Antwoord: Sommige voorwerpen wel.

7 Kun je lezen wat er op de medaille staat?

Antwoord: Er staat: Gemeente Teekenschool Roosendaal en op de andere zijde: prijskamp 1<sup>ste</sup> prijs 3<sup>de</sup> klasse bouwtekenkunde, 1894.

8 Waarvoor zou hij een medaille hebben gekregen?

Antwoord: Blijkbaar had hij deze medaille gewonnen bij een tekenwedstrijd.

9 Zou jij het ervoor over hebben om drie uur naar school te lopen?  
Ik zou het er wel / niet voor over hebben, want.....

Antwoord: per leerling verschillend. Hier spelen zaken als het belang van educatie een rol.



Het vliegtuigje waarmee Pinneke Busch zijn poging ondernam

### 3 Achtergrondinformatie

---

#### 1 De molen aan de Kalsdonksestraat

Molens hebben een belangrijke rol gespeeld in het leven van onze voorouders. Molens werden ingezet om wateroverlast te bestrijden, graan te malen en hout te verzagen. Kortom, om Nederland bewoonbaar te maken. In die dagen was het ambacht van molenaar geen romantisch beroep. Het was hard werken geblazen. Alles aan de molen getuigt van zijn verbondenheid met de twee oerelementen wind en water.

De eerste windmolens ontstonden in Nederland omstreeks het jaar 1200. Dit waren waarschijnlijk korenmolens. Het malen van granen is zo oud als de mensheid zelf. In de oudheid maalde men tussen twee stenen die door menselijke kracht werden bewogen. Later stapte men over op dierlijke kracht en tenslotte op de natuurkrachten water en wind. Na de Middeleeuwen zette men molens voor steeds meer doeleinden in. Van pelmolens (voor het pellen van rijst en gort), snuifmolens en cacaomolens tot mosterdmolens en oliemolens. Op grote schaal werden er molens voor industriële doeleinden gebruikt.

Omstreeks 1850 waren er naar schatting zo'n tienduizend windmolens in Nederland in bedrijf. Na 1850 liep het aantal molens terug tot nog geen tien procent van het oorspronkelijke aantal. Met de uitvinding van de stoommachine werd het einde van de molens ingeluid. Ook de Tweede Wereldoorlog heeft zijn sporen nagelaten.

Gelukkig is er een kentering gaande. Op dit moment worden de overgebleven molens gekoesterd. Veel molens worden gerestaureerd en opengesteld, zodat het publiek ze kan bewonderen. Bovendien worden er zelfs nieuwe molens gebouwd.

Korenmolenaar werd je niet zomaar, het beroep ging over van vader op zoon. Het ambacht vereiste nogal wat specialistische kennis, die de molenaar verwierf door jarenlange oefening in de praktijk. De molen werd vaak gepacht; de molenaar werd bijgestaan door één of twee knechten. Naast het malen van graan vervulde de molenaar veel andere taken. Zo behoorde ook het onderhouden van de molen tot zijn werkzaamheden. Dit hield onder meer in dat hij de verschillende onderdelen met reuzel, wonderolie, bijenwas, grafiet en groene zeep insmeerde.

In de minder drukke perioden, vooral in de zomermaanden, kwamen de reparatiewerkzaamheden aan de beurt. De zeilen werden geprepareerd en geolied om de winterse kou en regen te kunnen trotseren. De molen werd geteerd, geverfd en gewit. Spieën werden aangedreven en kapotte vloeren gerepareerd. De molenaar moest dus ook een uitstekend timmerman zijn. Hij deed zoveel mogelijk zelf. Alleen voor grote herstelwerkzaamheden werd een molenmaker ingeschakeld. Een regelmatig terugkerend karwei was het scherpen van de stenen (ook wel het billen genoemd), dat wil zeggen het in de juiste vorm brengen van de uitslagen en kerven van de steen. Bij een normale productie geschiedde het scherpen eens in de twee à drie weken. Het was tamelijk intensief werk, en kostte, afhankelijk van de conditie van de steen, een half tot een heel etmaal.

In veel gevallen hield de molenaar zich bezig met meerdere activiteiten. Hij hield een herberg, had een winkeltje, bezat een stukje grond of hield vee. In de negentiende eeuw had de graanmaalterij nog een ambachtelijk karakter. De molenaar verwerkte graan voor de plaatselijke bakkers, meelwinkeliers en boeren uit de naaste omgeving. De korenmolenaar was in veel streken een burger met aanzien. Toch spraken mensen ook kwaad over hem. Soms werd het maalloon in natura uitbetaald, op elke zak gemalen meel werd een gedeelte achtergehouden. Dit gebeurde met een speciale maat of schep, maar de molenaar wilde wel eens te diep scheppen of zijn mouw mee laten scheppen. Het volgende versje illustreert dit.

*Mulder, mulder korendief  
Grote zakken heeft hij lief  
De kleintjes wil hij niet malen  
Daar kan hij niet genoeg uit halen*

Het vak van molenmaker is een eeuwenoud ambacht. De molenmaker moest over een groot vakmanschap en veel technische kennis beschikken. In de vrijheid van Roosendaal waren er maar weinig molenmakers. Voor deze vaklieden was er te weinig emplot. Meestal voerde de plaatselijke timmerman de reparaties uit. Alleen voor grotere herstelwerkzaamheden, zoals het vervangen van de stander, werd de molenmaker ingeschakeld.

Na het oorlogsgeweld in de zestiende eeuw was er echter volop werk voor de molenmakers. Een van de molenmakers die zich in 1718 in Roosendaal vestigde, was Balthasar van Ouwenis. Hij had werk in de hele regio. Zo herstelde hij de molen in Fijnaart voor negen guldens en negen stuivers en voerde hij reparatiewerkzaamheden uit op molens in Hoogerheide, Gastel, Halsteren, Zegge en Oudenbosch. De familie Ouwenis behoorde tot de gegoede burgerij in Roosendaal. De familie bezat een molenmakerswinkel met woonhuis op de Markt.

In Roosendaal en de kerkdorpen zijn enkele molens behouden gebleven. In vroegere tijden waren het er echter veel meer. Verdwenen Roosendaalse molens hebben hun sporen achtergelaten in straatnamen zoals de Molenstraat, de Watermolenstraat en de Oliemolenstraat. De drie oudste molens zijn de Kalsdonkse molen, de Watermolen en de molen op de Molenberg. Ze bestonden alle drie al omstreeks 1500 en waren eigendom van Adriaan van Reimerswaal en François Heeren Jan Peterssoon. De molens werden verpacht aan verschillende pachters. De molens maalden graan, boekweit, gerst en eikenschors. Het schors werd gebruikt door leerlooiers. De gerst ging vooral naar bierbrouwers. Op de Markt, op de plaats waar nu de bibliotheek is gevestigd, stond een rosmolen.

De molen op de Molenberg, ook wel Kademolen of de molen van de Kleine Turfberg genoemd, was een half gesloten stander- en schorsmolen. De molen bestond uit een houten bovenhuis dat draaibaar was om een zware verticale ronde eiken boom, de stander. De Kademolen werd rond 1501 gesticht door Claes van Reymerswale. Op 1 april 1501 verkocht hij 'de heerlycke rechten van drie pond en daar beneden' aan heer Engelbrecht Graaf van Nassau. Als tegenprestatie mocht hij een molen oprichten aan de Kade: de Kademolen. De molen heeft tot aan 1775 aan Claes van Reymerswale en zijn nakomelingen toebehoord. In 1874 werd de molen gesloopt. De molen moest wijken voor de oprukkende bebouwing zoals het station en de Paterskerk.

De laatste eigenaar, Lambertus de Wijs, liet ter vervanging een molen aan de Wouwseweg bouwen, De Twee Gebroeders. In 1872 was deze al gereed, de molen voldeed aan alle eisen. In 1874 werd er een molenaarshuis bijgebouwd en in 1880 werd er een stoomschorsmolen bijgeplaatst waarvoor een hinderwetvergunning werd verleend.

De nieuwe molen was een stellingmolen. Dit is een molen met een houten stelling of balie. Stellingmolens zijn de hoogste molens in ons land. In de oorlog raakte de molen zwaar beschadigd, maar na herstelwerkzaamheden kon in 1947 alweer gemalen worden. De molen raakte vervolgens in verval. De vogels hadden er vrij spel en regenwater tastte het bouwwerk steeds verder aan.

In 1982 werd echter begonnen met de restauratie. Hierbij vonden de molenmakers in de vang nog enkele granaatscherven daterend uit de Tweede Wereldoorlog. De restauratie kostte in totaal 440.000 gulden. In 1984 vond de officiële opening van de gerestaureerde molen plaats. De Twee Gebroeders is op zaterdagen nog steeds in werking te zien.

Ook de Kalsdonkse molen was een standermolen, maar dan van een gesloten type. De molen had een Vlaamse kap en was zowel koren- als schorsmolen. Hij stond aan de Kalsdonksestraat, op de plaats waar nu verpleeghuis Wiekendaal is gevestigd. De molenaar had gemiddeld drie knechten in dienst.

Een krantenbericht uit 1905 maakt melding van het afbranden van de molen: 'Honderden mensen stroomden derwaarts om nog een laatste blik te werpen op dit thans door vuur verteerde stuk oud-Rosendaal. Want dat was hij die oude, verweerde molen, die reeds zoovele geslachten had zien komen en gaan'. Nadat de standermolen op Kalsdonk was afgebrand,

diende de laatste eigenaar Marinus van Broekhoven een plan in om een nieuwe standerdmolen te bouwen; dit plan is echter nooit uitgevoerd.

De watermolen in Roosendaal was vrij uniek. Er stonden slechts een paar andere door water aangedreven molens in West-Brabant. Zo stonden er verder molens in Bergen op Zoom (dit betrof een getijdemolen), Zundert en Rijsbergen. Deze verdwenen echter allemaal voor 1900. De Roosendaalse molen, in de volksmond ook wel watermolen genoemd, is waarschijnlijk rond de twaalfde eeuw gebouwd en behoorde tot de oudste van Brabant.

Rond 1157 wordt Nispen als Nisipa genoemd in de oorkonden van de Abdij van Tongerlo. In 1164 nam paus Victor IV de bezittingen van de abdij van Tongerlo onder zijn bescherming. Al deze bezittingen werden benoemd en beschreven. Dat een molen met twee graanschuren deel uitmaakte van de goederen, wijst erop dat dit een watermolen moet zijn geweest. Immers, rond die tijd zijn er geen vermeldingen van windmolens in West-Brabant bekend. Bovendien stroomt tussen Nispen en Roosendaal de Molenbeek. Roosendaal bestond overigens nog niet, pas in 1266 wordt er voor het eerst melding gemaakt van Roosendaal.

De watermolen werd in 1834 omschreven als 'een korenmolen staande op Hulsdonk onder Roosendaal'; hij stond bij de beek waar nu de kinderboerderij staat. De molen had een stenen huis en werd aangedreven door een waterrad met een doorsnede van zes meter. Voor het rad lag een grote stuwvijver, waar water werd opgespaard voor droge tijden. Omstreeks 1933 besloot de eigenaar om met de motor verder te malen; het waterrad verdween. Tijdens de oorlog werd de brug naast de molen opgeblazen door zowel de Engelsen als de Duitsers. Het puin van de brug kwam op de molen terecht. Dat was het einde van de molen. De laatste restanten verdwenen in de jaren zestig.

De derde en tevens laatst gebouwde standerdmolen in Roosendaal is De Hoop. Deze molen is tijdens zijn bestaan drie keer verplaatst. Dit type molen, van hout en met een draaibaar bovenhuis, is relatief makkelijk te verplaatsen. Eerst stond hij in de Belgische plaatsen Anderlecht en Merksem, later aan de Bredaseweg te Roosendaal en in 1966 verhuisde hij naar De Kroeven. Tijdens de laatste verhuizing werd ook het jaartal 1484 ontdekt in de standaard.

## **2 De Boulevard**

De Roosendaalse Boulevard (= bolwerk) werd aangelegd in 1875 en kan worden gezien als voorbeeld van (of het gebrek aan) ruimtelijke ordening in het verleden. Stedenbouwkundig gezien speelde het Roosendaalse gemeentebestuur geen bepalende rol in de ontwikkeling van de stad. De toenemende industrialisatie en de aanleg van infrastructuur leidden na 1900 tot een stroom van particuliere bouwplannen, die de gemeente eenvoudigweg ter beoordeling aan de Gedeputeerde Staten voorlegde. Veelal betrof het hier panden die tussen al bestaande bebouwing werden toegevoegd. Maar soms waren er ook grotere plannen, waarbij particuliere bouwmaatschappijen hele nieuwe straten planden. Met name de N.V. Roosendaalsche Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende Goederen van de bankiersfamilie Van Gilse nam veel initiatieven. Van planmatige stedenbouw was echter nauwelijks sprake. Men keek vooral naar de meest pragmatische en goedkope wijze waarop de beschikbare grond verkaveld kon worden. Vaak projecteerde men simpelweg een nieuwe straat tussen de bestaande lintstructuren van de oude stad.

Het gemeentebestuur zag geen reden zich actief op te stellen in dit proces. De particuliere grondeigenaar kon zelf besluiten of hij een stratenplan met bouwkvavels wilde ontwikkelen. Alleen als het echt niet anders kon, bemoeide de gemeente zich met de straataanleg. De behoefte aan bouwgrond nam echter snel toe. Kapitaalkrachtige particulieren konden van de afwachtende houding van de gemeente profiteren. Langzaamaan ontstond er een onhoudbare situatie, waarbij een grote oppervlakte bouwgrond in handen was van een kleine groep commerciële ontwikkelaars.

Deze situatie veranderde toen Gedeputeerde Staten in 1930 eisten dat het gemeentebestuur een algemeen uitbreidingsplan maakte. Dit plan kwam in 1931 gereed en beoogde van Roosendaal een samenhangende stad te maken.

### 3 De familie Van Gilse

De familie Van Gilse komt oorspronkelijk uit Baarle Hertog (B). Tegen 1800 komt Adrianus Christianus van Gilse naar Roosendaal. Zijn vader is burgemeester in Baarle Hertog. Na de bezetting door de Fransen onder Napoleon werd Adr. Chr. van Gilse in 1813 de eerste burgemeester van Roosendaal. Hij heeft dan al een slechte gezondheid en op 10 december 1814 overlijdt hij. Deze A. van Gilse was niet gehuwd. Tijdens zijn leven bekleedde hij veel openbare functies zoals rentmeester der domeinen, secretaris van een heemraadschap, vervangend kantonrechter enz. Bij zijn overlijden had hij al een aardig kapitaal opgebouwd.

Zijn neef Johannes Petrus van Gilse, geboren op 21 juni 1781 is de erfgenaam. Op 35-jarige leeftijd trouwt hij met Christina Nieuwenboers, afkomstig uit een rijke familie in Roosendaal. Johannes is bierbrouwer en koopman. Hij heeft de leiding over de landbouwbedrijven van de Nieuwenboers. In 1830 richt hij een wijnzaak op. Eerder nam hij brouwerij 't Anker over van de familie Cuijpers. Tussen 1814 en 1838 is hij burgemeester van de gemeente Roosendaal. In 1848 is hij de hoogst aangeslagene voor de grond- en verdere directe Rijksbelastingen in de gemeente Roosendaal.

J.P. van Gilse heeft vier kinderen, onder wie Petrus Adrianus Gerardus van Gilse, geboren in 1819. Hij studeert aan de Latijnse School in Oosterhout en aan de universiteit van Leuven. In verband met de ziekte van zijn vader moet hij zijn studie beëindigen. Hij krijgt de leiding over de familiebedrijven, brouwerij en mouterij 't Anker, de wijnhandel en landbouwbedrijven. Op zijn verjaardag op 9 augustus 1854, hij is dan 35 jaar, trouwt hij "op stand" met Francisca Janssens. Uit dit huwelijk worden tien kinderen geboren, waarvan er drie op jonge leeftijd overlijden. Het gezin woont in de Achterstraat, nu Raadhuisstraat 45, in het "stamhuis" van de familie Van Gilse. P.A.G. van Gilse breidt zijn bezittingen aanzienlijk uit met boerderijen en losse gronden. Hij is eigenaar van een kandijfabriek. Deze fabriek bestaat nog steeds.

In 1893 richt hij samen met zijn zonen Frans en Vincent een bank op. Niet alleen op zakelijk gebied was P.A.G. van Gilse actief. Zo was hij 47 jaar wethouder en raadslid, lid van de provinciale staten, en bestuurder van een heemraadschap. Ook bekleedde hij enkele sociale en kerkelijke functies, was o.a. voorzitter van de Vincentiusvereniging en medeoprichter sociëteit Burgerkring. Toen hij in 1905 overleed was hij een heel rijk man. Zijn wens was dat alle bezittingen onderling verdeeld werden onder zijn zes zonen. Aldus geschiedde. De voornaamste huizen en landerijen verdeelden ze onder elkaar. Enkele boerderijen en losse percelen werden verkocht. Huizen, bouwterreinen en wegen, voornamelijk in het oostelijk deel van de gemeente Roosendaal gelegen, werden ingebracht in een maatschap om zo de voordelen gezamenlijk te delen. Deze maatschap kreeg de naam: "Naamlooze Vennootschap Roosendaalsche Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende Goederen".

Nieuwe gronden werden aangekocht en wegen aangelegd. In enkele jaren breidde genoemde maatschappij zich enorm uit, waardoor het oostelijke gedeelte van Roosendaal zo goed als geheel in haar handen kwam. Los daarvan is in bijgaande lijst te zien de handelszaken en landbouwbedrijven die de zes broers privé bezaten en dreven. Uit die lijst blijkt ook dat de gebroeders Van Gilse veel belang stelden in de landbouw en zich graag "heerboer" noemden. Een van de broers, Henri, liet in 1899 een kapitale villa bouwen aan de Burgerhoutsestraat, genaamd Mariahove.

Vincent van Gilse trouwde met Maria van Loon, bankierster. Zij hebben gewoond in het pand Markt 54. Achter het huis lag een grote tuin. Na het faillissement van de bank Van Gilse in 1935 heeft de gemeente Roosendaal het pand gekocht met hulp van particulieren. Na de verbouwing is de

gemeentesecretarie daarin gevestigd geweest in de periode 1936-1979. De tuin werd het huidige Emile van Loonpark.

De Van Gilselaan herinnert het nageslacht nog aan deze rijke familie. Bijna alle gronden oostelijk van de Boulevard waren in hun bezit. Zij bouwden daar menig fraaie woning. Toen begin jaren '20 de St. Josephkerk werd gebouwd, werden de gronden met veel winst verkocht. In die tijd kwam de St. Josephwijk tot ontwikkeling. Bouwpastoor Van Mierlo kreeg de grond waarop de St. Josephkerk staat cadeau.

Maar in de jaren '30 van de vorige eeuw vond de grote beurskrach in Amerika plaats. De bank Van Gilse ging failliet en sleepte bijna de hele familie mee. Niet alleen de familie zat aan de grond, maar ook honderden kleine spaarders, die hun geld op de bank hadden staan.

#### 4 RBC

De bekendste voetbalclub uit Roosendaal (RBC) werd opgericht op 3 juli 1912 en kreeg de naam Excelsior, dat staat voor 'hogerop'. Tien jaar daarvoor was de eerste voetbalclub opgericht met de naam Sparta. Deze club bleef niet lang bestaan. Oud-Spartaleden richtten vervolgens Concordia op. Concordia was succesvol, zo kwam men uit in de Nederlandse voetbalbond, de voorloper van de KNVB.

Een van de oprichters van RBC, Frans Matthijssen, had een café in de Kalsdonksestraat, tegenover het huidige verpleeghuis Wiekendael. Dat café diende tevens als club- en kleedkamer voor de club. In het begin had men geen eigen voetbalveld. Er werd gespeeld op een van de vele weilanden in Kalsdonk. Vond er een wedstrijd plaats, dan moest men eerst de koeienvlaaien opruimen en de doelpalen neerzetten.

In 1916 speelde de club in de R.K. voetbalbond. Excelsior werd drie opeenvolgende jaren kampioen. Vervolgens stapten de Boys uit Roosendaal over naar de Brabantse Voetbalbond. Daar speelde al een club met de naam Excelsior. Men veranderde van naam: Excelsior werd Oranje-Wit. De volgende jaren promoveerde de club weer enkele malen. Vervolgens werd de naam veranderd in voetbalvereniging Roosendaal. In 1927 fuseerde Roosendaal met een andere Kalsdonkse club, genaamd Roosendaal Boys. Daaruit ontstond de naam Roosendaal Boys Club. De kleuren bleven echter Oranje-Wit.

Een andere, eveneens succesvolle Roosendaalse voetbalploeg was in die tijd Alliance, opgericht in 1918. RBC en Alliance troffen elkaar meerdere malen tijdens wedstrijden.

In 1955 werd het betaalde voetbal ingevoerd. RBC voldeed aan de eisen en startte als betaalde club in de tweede divisie van de KNVB. In 2000 promoveerden de Boys naar de eredivisie van het betaalde voetbal. Het elftal werd gehuldigd op het bordes van het raadhuis. Zesduizend in oranje uitgedoste RBC-fans vulden de Markt.

Na het begin, spelend op een weiland van een boer, heeft de club op meerdere terreinen in de stad gespeeld, maar altijd in de wijk Kalsdonk. Vanaf 1948 tot 2000 speelde men in het stadion De Luiten aan de Voltastraat. RBC heeft vanaf de oprichting in 1912 een historische band met de volkswijk gehad. In 2000 werd deze band verbroken – men verhuisde naar een nieuw voetbalstadion aan de Borchwerf.

Een van de grootste triomfen van RBC was het bereiken van de finale om de KNVB-beker in 1986. Met extra treinen en bussen reisde aanhangers van de club naar Amsterdam, waar de finale tegen Ajax werd gespeeld. En verloren....

RBC begon als een vriendenclub. De gezelligheid woog zeker zo zwaar als de sportieve successen. Iemand vatte het zo samen: *'Als ik als kind zondagmiddag na het voetballen thuis kwam, vroeg mijn moeder of ik het leuk had gehad. Nu vraagt de familie: "Hebben we gewonnen?"'*

## 5 Vliegenier Pinneke Busch

Vliegenier Constantinus Anthonius Busch (Pinneke) werd op 8 september 1870 in de Engelsestraat te Bergen op Zoom geboren. Zijn vader Benedictus J.W. Busch werkte bij de belastingdienst. In 1895 verhuisde het gezin Busch naar Roosendaal. In die tijd stond er op de hoek van de Molenstraat-Damstraat een prachtig pand. Daarin was bierbrouwerij De Valk gevestigd, die in handen was van Van Dam (vandaar: Damstraat).

In 1903 werd in dat pand bakkerij De Hoop gevestigd. Er werden tevens koloniale waren verkocht. Deze bakkerij werd gedreven door Pinneke. Rond 1910 begon men in België en Zuid-Nederland te experimenteren met primitieve vliegtuigen. De vliegeniers waren veelal niet onbemiddelde avonturiers, hoewel sommige ook uit waren op het grote geld. Op vliegdemonstraties kwamen duizenden mensen af die entree betaalden. Vliegen was net zo onwerkelijk als een reis naar de maan nu.

In 1912 schreef Pinneke historie door als eerste in Roosendaal te gaan vliegen. Dat zou gebeuren op de weilanden van Boonen, gelegen tussen De Kade en Boulevard Antverpia. De maanden daarvoor had Pinneke al een paar keer boven West-Brabant gevlogen. In april van dat jaar had hij een noodlanding gemaakt bij Zevenbergen. De machine was vernield, maar Pinneke bleef ongedeerd.

Tegen 17.00 uur waren al duizenden toeschouwers naar het terrein achter De Kade gekomen, wachtend op de dingen die zouden komen. Het weer was goed en er was geen wind. Busch wilde echter tot 19.00 uur wachten. Het weer sloeg om. Bovendien begon het publiek ongeduldig te worden. Men begon Pinneke uit te dagen. Die werd toch wel nerveus. Om 19.10 uur nam hij plaats in het stoeltje voor de motor. Even later sloeg de motor aan en het geluid zwol aan tot stormgeloei. Het publiek werd enthousiast. Enkele mannen hielden het vliegtuig bij de staart in bedwang. Pinneke wenkte met zijn hand naar een padvinder, die te dicht bij de machine stond, om hem weg te jagen. Dit gebaar werd door zijn helpers echter opgevat als een startsein en zij lieten de staart los. Pinneke kon nog net de stuurknuppel van het rijdende vliegtuig pakken. Het vliegtuig werd geplaagd door wind van achteren en kwam niet op tijd van de grond. Toen het vliegtuig dan eindelijk van de grond loskwam, steeg het niet snel genoeg. Het vloog in de kruin van een boom en raakte de dakgoot van een woning aan de Boulevard Antverpia, waarna het in de gang naast de woning neerplofte. Het toestel was vernield. Pinneke overleefde de crash zonder noemenswaardig letsel. Het had echter heel anders kunnen aflopen. In de Boulevard Antverpia stonden honderden mensen dicht opeen gepakt. Op de daken van de huizen stonden tientallen nieuwsgierigen. Zij waren ook in de bomen geklommen. Niemand raakte echter gewond.

In 1912 werd in Gilze een revue opgevoerd waarin een lied over de ongelukken van vliegenier G. Busch was opgenomen. Hier volgt een van de coupletten van dat lied:

*De toppen van de bomen  
Die gaan er wel eens af  
Zie dan maar weg te komen  
Of 't vliegtuig wordt je graf  
Wij hebben het ondervonden  
Toen Busch aan 't leren was  
Hij bleef zelf ongeschonden  
Zijn toestel brak als glas*

Het verhaal van Pinneke Busch krijgt echter nog een staartje. Op 26 oktober 1915 meldt De Grondwet dat Pinneke vermist wordt. Hij heeft Roosendaal dan al enige jaren achter zich gelaten en woont met zijn gezin in Amsterdam. Hij zou zijn verdwenen na een bezoek aan een zakenrelatie, Van Muilwijk, die aan de Overtoom te Amsterdam woonde. Busch zou 12.000 gulden aan contanten bij zich hebben gedragen. Naspeuringen van de politie leveren niets op. In De

Telegraaf verschijnt dit bericht: *‘Sedert vrijdagavond 22 okt. wordt vermist: Constantijn Anthonius Busch, 45 jaar, mager glad gezicht, donkerblond haar, achter linkeroor een lidteeken, gekleed met bruin colbertkostuum, donkergrijze winterjas met fluweelen kraag en zwarte fantasiehoed. Spreekt met Brabantsch dialect. Hij was in het bezit van pl.m. Fl.12.000 aan bankpapier.’*

In Roosendaal waren de zaken misgelopen en ook het beroep van vliegenier ging Pinneke niet zo goed af. Hij was internationaal bekend geworden met zijn mislukte vliegpoging. In Amsterdam handelde hij in allerlei zaken, maar voornamelijk in vet. Hij maakte soms deel uit van een combinatie die zaken deed met Duitsland.

Op vrijdag 22 oktober 1915 begeeft hij zich per taxi naar het pand Overtoom 23 te Amsterdam waar zijn zakenrelatie Van Muilwijk woont. Deze had hem uitgenodigd. Deze zakenman handelde voornamelijk in huiden. Van Muilwijk verklaarde later dat Busch in zijn aanwezigheid een telefoontje kreeg. Daarop verliet hij de bespreking. Nadien heeft niemand nog iets vernomen van Pinneke. Ook het geld bleek onvindbaar. Geruchten gingen dat Pinneke in Amerika zou verblijven.

De Grondwet van 13 januari 1925, dus bijna 10 jaar na dato, bericht dat er schot in de zaak Busch zit. De politie te Amsterdam had kennelijk genoeg bewijzen in handen gekregen om Muilwijk aan te houden. De politie is daarop gaan zoeken in de garage achter het pand Overtoom 23. Deze garage was tien jaar eerder gebouwd. Onder de vloer vond men op een diepte van 60 cm, een zware betonnen plaat. Onder de plaat stuitte de politie op een grote, vrijwel vierkante pakkist. In de kist trof men een in verre staat van ontbinding verkerend lijk aan, in een soort zithouding met opgetrokken benen. Om een vingerkootje zat een ring met een grote briljant. In de winterjas trof men de initialen C.B. aan. Muilwijk bleef bij zijn eerder afgelegde verklaring. Het geld bleef spoorloos.

## 6 De warenmarkt

Op het moment staat Roosendaal bekend als een moderne winkelstad. De vele winkels en horecagelegenheden in het centrum en de maandagse weekmarkt trekken jaarlijks duizenden bezoekers uit de hele regio. Ooit, zo'n zeshonderd jaar geleden, was Roosendaal echter niet meer dan een boerendorp.

Roosendaal diende als marktcentrum voor de directe omgeving. Waarschijnlijk werd er al vanaf het vroegste begin van de dertiende eeuw regelmatig in de buurt van de kerk handel gedreven op straat. Graaf Engelbrecht I van Nassau, heer van Breda, die leefde van 1380 tot 1442, verleende Roosendaal het eerste privilege om wekelijks een markt te houden. Een precieze datum valt niet vast te stellen, wel staat vast dat de Roosendaalse weekmarkt al sinds de eerste helft van de vijftiende eeuw bestaat.

De weekmarkt trok niet altijd even veel volk. Tijden van voorspoed werden afgewisseld door tijden van malaise. Op 20 september 1502, dit jaar precies vijfhonderd jaar geleden, werd de marktdag verzet van woensdag naar maandag. Dit gebeurde op verzoek van het plaatselijk bestuur, omdat men dacht dat een grotere aanvoer van koopwaar meer kooplustigen zou trekken. En deze zienswijze bleek juist, want tot op de dag van vandaag vindt de weekmarkt nog altijd op maandag plaats.

Zowel 'ingesetenen' als 'uijtlanders' verkochten hun goederen op de Roosendaalse warenmarkt, gesitueerd op de plaats waar nu de oude Markt is. Men streefde ernaar de kooplui zo logisch en zo overzichtelijk mogelijk over de marktruimte te verdelen teneinde 'verschooninge' en 'ongeleijck' te voorkomen. Soort bij soort was daarbij de regel.

Uit een ordonnantie uit 1566, waarin werd bepaald hoe de marktkramen opgesteld dienden te worden, krijgen we een indruk van de grootte van de markt en de verhandelde waar. Zo was er een levendige handel in specerijen, warmoes en vruchten. Warmoes was destijds de benaming voor groenten als ajuin (uien), salaat (sla) en peen (wortelen).

Daarnaast kon men op de markt terecht voor etenswaren als pens, kaas en brood, maar ook voor textiel ('sijdelaeken, trijpen, fluweelen') en zaken als messen, houtwerk, kousen, schoenen en producten als 'versche huiden', ijzer en touw. Voor vis moest men achter de kerk op de Vismarkt zijn. Op het voorste, driehoekige gedeelte van de huidige Raadhuisstraat werd vlas verhandeld. Op het breedste gedeelte van de Markt, tegenwoordig het gedeelte tussen de bibliotheek en het gemeentearchief, verkocht men koren, want de uitstalling van het graan in schoven nam veel ruimte in beslag.

In de negentiende eeuw werden op de wekelijkse maandagmarkt manufacturen (wollen, linnen, zijden stoffen en katoen) fruit, galanterieën (aan de mode onderhevige snuisterijen zoals lampen en beeldjes, maar ook handschoenen, schrijfwaren en sieraden), boter en eieren verhandeld. De markt trok veel publiek, ook van buiten Roosendaal. Niet iedereen was daar van gecharmeerd. Sommige winkeliers profiteerden van de toeloop en zagen hun omzet stijgen, andere zagen het tegendeel gebeuren. In 1888 sprak burgemeester Schoonheijt - namens de gedupeerden - over de 'onhoudbare concurrentie voor menschen dezer Gemeente die in dezelfde soort waren handeldrijven als de joden'.

De joodse kooplieden verhandelden allerlei artikelen tegen prijzen waartegen volgens de burgemeester niet te concurreren viel. Daarbij kwam nog dat ze geen 'cent aan belastingen betalen'. Schoonheijt stelde voor om, net als in Breda al eerder gebeurde, marktgeld te heffen. Na onderzoek bleek echter dat de marktelden in Breda zo gering waren, dat de invoering net zoveel zou kosten als de opbrengst ervan.

Het raadslid Bogers, volgens wie 'sedert een paar jaren de markt in deze Gemeente dermate is toegenomen dat zij als de beste markt der streek algemeen wordt beschouwd en wekelijks een massa menschen herwaarts lokt', was van mening dat juist de aanwezigheid van joodse en andere vreemde kooplui bijdroeg tot de grote drukte en levendigheid op de Roosendaalse markt. Na deze discussie was de zaak verder afgedaan en werden er geen klachten van winkeliers meer vernomen.

Van de vrouwenorganisatie van de Katholieke Arbeidersvereniging kwam in 1952 namens 'vele huismoeders' het verzoek om op de zaterdagmiddag een wekelijkse groenten-, bloemen- en fruitmarkt te houden. De Roosendaalse huismoeders, die volgens het raadslid Valkenburg-Hopstaken moesten kunnen toveren om rond te komen, zouden worden gediend met een zaterdagse markt, waar voordeliger zou kunnen worden ingekocht. Het verzoek stuitte op veel weerstand bij de Roosendaalse middenstand en marktkooplui. Men vreesde dat de zaterdagmarkt tot een mislukking was gedoemd. Ook was men overtuigd van de kwalijke invloed op de maandagmarkt: 'het zou zeer jammer zijn, als deze markt werd afgebroken door er een andere markt bij te gaan organiseren'. De Roosendaalse Vrouwenraad liet het er echter niet bij zitten en bood een petitie met 1118 handtekeningen aan, waarna de gemeenteraad overstag ging.

In september 1958 vond de maandagse markt bij wijze van experiment plaats op de Nieuwe Markt - tot in de jaren vijftig nog 'de wei van Dekkers'. De markt moest wijken voor de jaarlijkse kermis. Men moest wel even aan de nieuwe sfeer wennen. 'Dat niet iedereen op de hoogte was waar de kramen zouden worden opgeslagen, bleek wel uit enkele opmerkingen van trouwe bezoekers, die zich verwonderd afvroegen waar ze waren gebleven, toen ze er in de Molenstraat en op de Bloemenmarkt niets van ontdekten.' De verplaatsing blijkt echter ook zijn voordelen te hebben: 'De brede gangen tussen de kramen boden volop gelegenheid rustig de uitgestalde goederen in ogenschouw te nemen. (...) Het nieuwe marktterrein bood de vele marktbezoekers, die rond 3 uur verrast werden door een fikse regenbui ruim de gelegenheid onder de betonnen luifel van de, helaas nog grotendeels leegstaande, winkels een schuilplaats te vinden, waarna weer rustig doorgewandeld werd na de bui'.

Met het gereedkomen van de Nieuwe Markt gingen steeds meer stemmen op om de weekmarkt definitief te verplaatsen. Het aantal kramen en stands was zo uitgebreid, dat de toevoerwegen zoals het begin van de Raadhuisstraat en het smalle gedeelte Markt bij de Bloemenmarkt regelmatig geblokkeerd werden door stands en kramen. Bovendien werd als argument ingebracht

dat het hele verkeer in de binnenstad door de weekmarkt werd ontwricht. Centrale punten als postkantoor en gemeentesecretarie waren alleen te voet bereikbaar: 'Per rijwiel is het tijdens de drukke bezoeken slechts met de grootste moeite mogelijk beide punten te benaderen, per auto of ander motorrijtuig is absoluut uitgesloten'. Met de verplaatsing naar de Nieuwe Markt zou het oude marktplein op maandag als parkeerplaats kunnen worden gebruikt, waardoor 'ook de vreemdeling tot het centrum kan doordringen'. De middenstanders van de Markt zagen de verplaatsing van de markt echter met lede ogen aan. Zij vreesden omzetverlies.

Ook de marktkooplui reageerden terughoudend op de verplaatsing. Ze vreesden dat verplaatsing nog meer nieuwe kooplui en dus concurrentie zou aantrekken. Bovendien vonden ze de Nieuwe Markt nog niet geschikt: 'Het is er te koud, te winderig en de sfeer ontbreekt'. Niettemin waren ze ervan overtuigd dat een verplaatsing niet meer lang op zich kon laten wachten. 'Zij hebben daar geen bezwaar tegen wanneer eenmaal de Nieuwe Markt een volgebouwd plein zal zijn (...)'. Uiteindelijk was het aan de gemeenteraad om te beslissen. Op 4 december 1958 bepaalde de raad na een lang debat dat de weekmarkt met ingang van 15 december 1958 verplaatst werd naar de Nieuwe Markt. Wel gaf de voorzitter van de raad toe dat de verplaatsing 'een gok' was en dat men niet zou aarzelen om de beslissing terug te draaien mocht deze verkeerd uitvallen ...

## 7 De Teekenschool

De leerplichtwet werd ruim een eeuw geleden ingevoerd. Daarvoor gingen de kinderen ook wel naar school, maar moesten zij 's zomers meehelpen in de landbouw en het huishouden. Er was in het begin veel weerstand tegen de leerplichtwet. De gedachte dat een kind uit de arbeidende klasse alleen maar behoefde te kunnen lezen en schrijven speelde hierin ook een rol.

De gemeente verzorgde het onderwijs, maar er waren ook particuliere initiatieven. De vereniging H. Vincentius van Paulo richtte in 1852 een zondagschool op, waar kinderen van arme ouders gratis onderwijs kregen. De tekenschool die in 1858 in Roosendaal werd opgericht, was ook zo'n particulier initiatief.

Decoratieschilder Hendrik Gerard Dirckx was de initiatiefnemer van dit project. Hij kreeg toestemming van de gemeente om op zondag in een lokaal in het raadhuis een tekenschool te beginnen. Er waren twee afdelingen: hand- en bouwkundig tekenen. Dit laatste was duidelijk gericht op de bouw. Men mocht pas aan bouwtekenen beginnen als men de beginselen van het handtekenen onder de knie had. De lessen handtekenen werden gegeven door de oprichter van de school en zijn broer G.J. Dirckx. De lessen bouwkunde werden gegeven door de gebroeders Dorenberg, bouwkundigen.

De eerste jaren draaide de school niet zo goed. Men weet dit aan twee oorzaken. Velen zagen het nut er niet van in. Een bouwvakker hoefde alleen maar te kunnen lezen en schrijven. Ook vonden veel Roosendalers de salarissen van de leraren te hoog. Zij verdienden 50 gulden per jaar. Op verzoek van de leraren werd door de gemeente bekend gemaakt hoeveel leraren op vergelijkbare scholen elders in Nederland verdienden. Zij kregen veel meer betaald.

Na verloop van tijd ging het beter met de school. Het aantal leerlingen nam flink toe. Ook de gemeente ging er steeds meer het belang van inzien en kwam met een subsidie over de brug. Daarbij speelde ook mee dat de leerlingen van de tekenschool kans zagen om tijdens wedstrijden - o.a. in Amsterdam - enkele fraaie prijzen in de wacht te slepen.

In 1869 werd de tekenschool tot middelbaar onderwijs verheven. H.G. Dirckx kreeg uit handen van prins Alexander de medaille voor tekenen naar voorbeeld uitgereikt. Het niveau van de school lag dan ook erg hoog. De tekenschool had een plaats veroverd in het Roosendaalse sociaal-economische en sociaal-culturele leven. Aan de jaarlijkse prijsuitreikingen werd veel aandacht besteed. De werkstukken die tijdens het schooljaar door de leerlingen waren vervaardigd, werden aan het eind van het cursusjaar tentoongesteld. Voornamen mensen uit Antwerpen, van docenten aan de kunstacademie tot industriëlen, beoordeelden de werkstukken. Voor de beste inzendingen

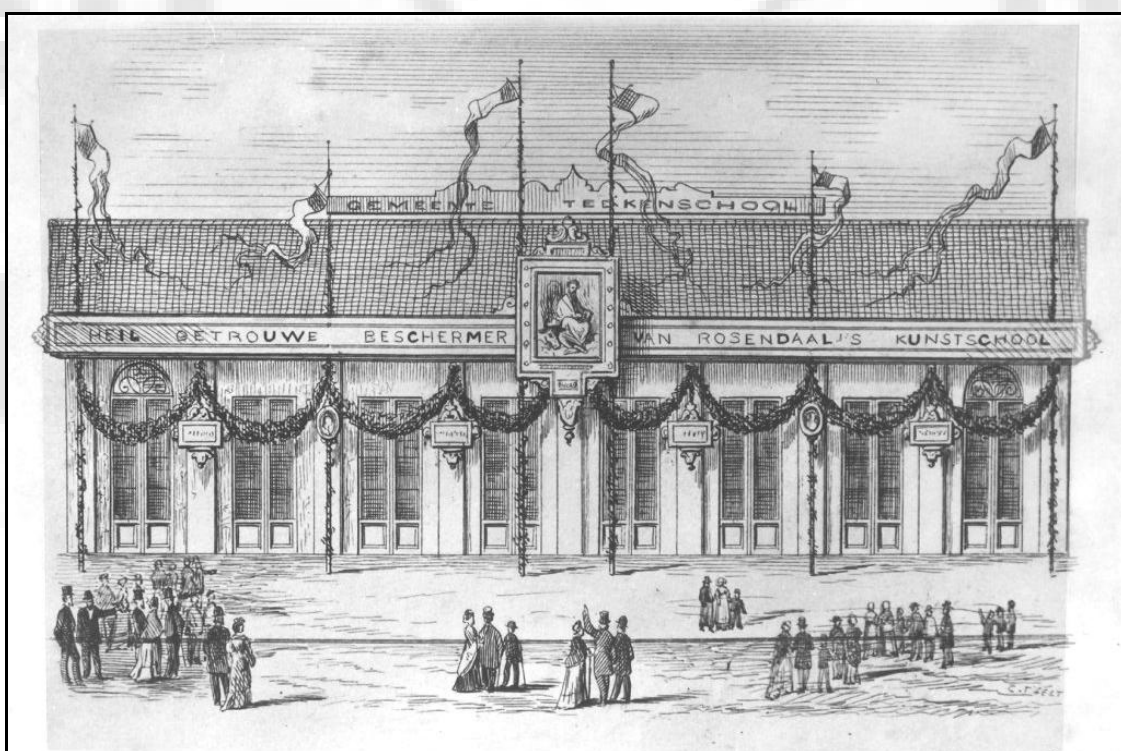
waren medailles beschikbaar. Die werden met veel ceremonieel door de burgemeester uitgereikt. Dit alles trok veel publieke belangstelling. De prijsuitreiking werd een jaarlijks terugkerende gebeurtenis, waarbij grote groepen uit de Roosendaalse bevolking betrokken waren. Zo was de traditie gegroeid dat de juryleden uit Antwerpen feestelijk werden ontvangen bij het station. In open rijtuigen ging de stoet, vergezeld van een harmonie, naar de tentoonstellingsruimte. De juryleden, kunstenaars, architecten, docenten van de Antwerpse academie en een enkele industrieel gaven het geheel nog meer cachet.

Een van de doelen die Dirckx voor ogen stond was dat zijn school een belangrijk kunstenaar voort zou brengen. Zo schreef hij in een boekwerk dat de tekenschool in 1876 als dank aan burgemeester Schoonheijt aanbod: 'Die Teekenschool is eene kweekschool van bekwame ambachtlieden en ongetwijfeld zal in 't verloop der tijden, daaruit ook meer dan een kunstenaar te voorschijn treden die, Nederland en, in de eerste plaats Roosendaal eer en roem verstrekken zal.'

De lessen van de tekenschool begonnen, zoals reeds vermeld, in het lokaal van het raadhuis. Na enkele jaren nam het aantal leerlingen aanzienlijk toe en werd de huisvesting een groot probleem. In 1866 kocht de gemeente het gebouw 'Kunstmin' gelegen in de huidige H.G.Dirckxstraat. Na wat aanpassingen verhuisde de tekenschool naar dit gebouw. Burgemeester Schoonheijt was erg betrokken bij de tekenschool. Als blijk van waardering kreeg hij in 1876 een tekening van de school.

Het aantal leerlingen groeide aanzienlijk, nl. van 93 leerlingen in 1870 tot 176 leerlingen in 1880. In 1890 bedroeg het aantal leerlingen 201. De school had een vrij grote toeloop van leerlingen uit omliggende gemeenten. Dit percentage schommelde tussen de 15 en 20 procent.

Na 42 jaar vorm te hebben gegeven aan het tekenonderwijs in Roosendaal, legde Dirckx op 1 januari 1902 zijn functie neer. Kort daarop werd de gemeentetekenschool opgericht met een nieuw docententeam. Bij het 40-jarige bestaan van de tekenschool in 1899 nam het gemeentebestuur het besluit om de naam van Dirckx voor het nageslacht te bewaren door een gedeelte van de Vrouwemadestraat om te dopen in Hendrik Gerard Dirckxstraat.



## 4 Literatuur

---

De hieronder vermelde boeken en artikelen zijn bedoeld als naslagwerken en zijn te raadplegen in het Roosendaalse gemeentearchief aan de Markt 35.

Over molens:

- Molens, verleden en toekomst, J. Verpaalen, Roosendaal, Vereniging voor Natuurbehoud, 1980
- De Kalsdonkse molen, J. Lemmens, Heemkundekring Roosendaal en Nispen, nr. 1, mei 1980, p. 13-14
- De molens van Roosendaal en Nispen, Ton Meesters, Heemkundekring Roosendaal en Nispen, nr. 3, april 1982, p. 9 -16

Over de stedenbouwkundige geschiedenis van Roosendaal:

- Ontwerpen aan een stad, J.C.M. Michels en P.E.H. Peeters, Jaarboek De Ghulden Roos nr. 60, 2000, Roosendaal 1930-2000, p. 130-155

Over de familie Van Gilse:

- Genealogisch en biografisch woordenboek van de familie Van Gilse: ter wijding aan de nagedachtenis mijn vader Petrus Adrianus Gerardus van Gilse - bij de herdenking van diens hondersten geboortedag en aan die mijner moeder Francisca Joanna Allegonda Janssens, V.J.M. van Gilse, 1919

Over voetbalclub RBC:

- Gedenkboek ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van RBC 1912-1987, Th. Coumans, Roosendaal: gemeentelijke archiefdienst Roosendaal en Nispen, 1987

Over vliegenier Pinneke Busch / vliegen:

- Vlieg er eens uit: 90 jaar luchtvaart in West-Brabant, Bergen op Zoom: gemeentelijke archiefdienst, 1999

Over de warenmarkt:

- Roosendaalse middenstand in de etalage: een beeld van de middenstand en middenstanders in Roosendaal en Nispen in de negentiende en twintigste eeuw, B. van Gastel en J. Hopstaken, Roosendaal: gemeentearchief Roosendaal en Nispen, 1995
- De Roosendaalse Markt in de 16<sup>e</sup> eeuw, A. Jans, jaarboek De Ghulden Roos, nr. 2, 1942, p. 56-64

Over de Teekenschool:

- De 'Teekenschool' te Roosendaal (1859-1901), P. Bogers, Roosendaal, 1979

Openingstijden studiezaal van het gemeentearchief:

dinsdag van 13.00 tot 21.00 uur

woensdag en donderdag van 9.00 tot 17.00 uur

(in de wintertijd ook op vrijdagochtend van 9.00 tot 13.00 uur geopend)